

JOSEF KOLEJKA

NÁRODNOSTNÍ POMĚRY VE STŘEDNÍ A JIHOVÝCHODNÍ EVROPĚ PO R. 1918

I. NÁRODNOSTNÍ SLOŽENÍ OBYVATELSTVA JEDNOTLIVÝCH STÁTŮ A BURŽOAZNÍ ŘEŠENÍ NÁRODNOSTNÍ OTÁZKY

Při studiu vzniku a vývoje tzv. nástupnických států i ostatních zemí střední, severovýchodní a jihovýchodní Evropy v meziválečném období zaujala pozornost badatelů zcela právem „národnostní otázka“. Kdysi se rozuměla tímto pojmem především existence „národnostních menšin“ a jejich hnutí. V mnoha státech tzv. východní Evropy však šlo i po roce 1918 nejen o „menšiny“, ale i o národy a o odtržené části sousedních národů, jejichž příslušníci se začali dříve nebo později cítit jako nerovnoprávní a ukřivdění obyvatelé států, jejichž „národní“ ráz se jim jevil více či méně cizí anebo i nepřátelský. Počet příslušníků národů a národností bez vlastní formy státnosti se ve střední, severovýchodní a jihovýchodní Evropě po skončení první světové imperialistické války oproti roku 1914 radikálně snížil, ale přesto zůstával i po roce 1918 poměrně vysoký počet příslušníků „národnostních menšin“, jejichž hnutí způsobovala vnitropolitické nesnáze a vyvolávala napětí mezi sousedícími státy.

A tak i po roce 1918 trvala ve „východní“ Evropě „národnostní otázka“, která nutila zaujímat stanovisko a navrhopvat různé programy jejího řešení jak vlády jednotlivých států, tak i představitelé „minorit“, orgány Společnosti národů, jednotlivé politiky a vzdělance, strany, v neposlední řadě pak i vedení Socialistické internacionály a Komunistické internacionály. Abychom mohli hodnotit tyto různé programy řešení národnostní otázky, musíme nejdříve poznat národnostní složení obyvatelstva jednotlivých států a postavení jednotlivých národností.

1. Územní změny v Evropě po první světové imperialistické válce
 - a) Vznik nových států

Revoluce v Rusku znamenala uvolnění a pak i rozpad „železných kleští“, které — z jedné strany carské Rusko, z druhé hohenzollernské Německo — tak dlouho svíraly národy habsburské monarchie. Hesla obou

revolucí v Rusku roku 1917 a oficiální sovětské mírové návrhy na základě práva národů na sebeurčení dávaly příklad masám pracujících v obou válčících táborech, zejména pak lidu tzv. centrálních mocností. Mohutné třídní boje zejména ve střední Evropě, které nabyly již na začátku roku 1918 charakteru generálních stávek, a stále častější vzpoury na frontách, vytvářely postupně od jara 1918 revoluční krizi. Důsledky této krize si uvědomovala i buržoazie jednotlivých národů habsburské monarchie, jejichž lid viděl východisko v radikálním řešení stávajících poměrů — v revoluci.

Skutečnost, že se habsburská monarchie rozpadne, poznávala i německo-rakouská buržoazie, která spolu se sociálními demokraty ustavila 21. října 1918 prozatímní německorakouské Národní shromáždění a zvláštní řídicí výbor (přibližně shodný s funkcí národních výborů Čechů a Jihoslovanů). Na vyhlášení pražského Národního výboru z 28. října 1918 a na podobné akce Jihoslovanů a haličských Poláků reagovali němečtí Rakušané dne 30. října ustavením „státní rady“ na čele se sociálním demokratem Karlem Rennerem. Ale teprve až dne 12. listopadu 1918 — po abdikaci císaře Karla a po předchozí kapitulaci Německa — vyhlásilo německo-rakouské Národní shromáždění republiku „Deutsch-Österreich“.

Mezitím se osamostatňovali i Maďaři. V závěru války přestávaly uherské vojenské jednotky plnit rozkazy společného c.k. generálního štábu a stahovaly se do Uher. Maďarští grófové a představitelé velkoburžoazie však měli v úmyslu uchovat integritu samostatných Uher dokonce i s územním přírůstkem v Rumunsku na základě bukureštského míru. Udržet jednotu Uher na zásadě „smíření“ s Charvátý, sedmihradskými Rumuny a Slováky chtěla i buržoazně demokratická opozice sdružená v Maďarské národní radě na čele s hrabětem G. Károlyim, která se stávala postupně od 23. října 1918 pánem v zemi. Lidové demonstrace z konce října v Budapešti a jinde v zemi dokončily osamostatnění Maďarů.

Revoluce v Rusku, radikalizace mas doma a následující vývoj na frontách ovlivnily další cestu i rakousko-uherských Jihoslovanů, kteří již od jara 1918 pořádali různé tábory lidu, na nichž se manifestovalo za sjednocení Slovinců, Charvátů a Srbů ve společném státě, jehož jádrem mělo být Srbsko a jeho dynastie Karadjordjů. V říjnu 1918 se sjednotily všechny politické strany z Charvátsko-Slavonska, Dalmácie, Rjeki, jižního Štýrska, Krajiny (Kraňska), Terstu, Istrie, Bosny-Hercegoviny a Mezi-muří na vytvoření společného orgánu „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba“. Jeho činnost znamenala rozchod Jihoslovanů s Rakousko-Uherskem.

Cesta k samostatnému Polsku byla mnohem složitější. Za války obsadila německá a rakousko-uherská vojska i ruskou Kongresovku, na jejímž území byl sice koncem roku 1916 vyhlášen loutkový polský stát, ale jeho území bylo rozděleno do okupačních oblastí německé a rakousko-uherské. Revoluční dělnické hnutí nutilo polskou buržoazii k radikálním krokům nejdříve proti Rakousko-Uhersku, pak i proti Německu. Vzhledem k poměrům v habsburské monarchii byli haličtí polští politikové v určitém předstihu před předáky varšavskými. Tzv. Likvidační komise v Krakově vyhlásila dne 29. října „znovuzrození Polska“. Tzv. Regentská vláda, kterou ustavili němečtí okupanti, utvořila ve Varšavě začátkem

listopadu 1918 vlastní „polskou“ vládu, která spolu se skupinou opozičních činitelů z pravicové Polské socialistické strany-frakce pověřila dne 11. listopadu vedením vlády „komandanta“ Józefa Piłsudského (od roku 1917 vězněn v Německu).

Rumunsko bylo koncem 1917 celé okupováno německými a rakousko-uherskými vojsky: podle bukureštského míru ztratilo Rumunsko část svého západního území ve prospěch habsburské říše. Od 3. listopadu, kdy Rakousko-Uhersko skončilo oficiálně válku, začaly se z rumunského území stahovat rakousko-uherské jednotky, po 11. listopadu i německé. Do Rumunska pak přicházelo vojsko dohodových států. Ještě před jejich příchodem obsadilo tehdy ruskou Besarabii a rakouskou Bukovinu (a to i severní část, jež byla obývána Ukrajinci-Rusiny). V listopadu a prosinci 1918 dávali najevo sedmihradští Rumuni přání sjednotit se s Rumunskem.

V Pobaltí otevíralo vítězství Říjnové revoluce cestu ke svobodě nejdříve Finům, kteří vyhlásili svou samostatnost 6. prosince 1917. V následujících měsících se pak rozhodovalo o tom, zda se vlády ujme či zda vládu udrží buržoazie, nebo zvítězí socialistická revoluce. Finská buržoazie navázala spojenectví s Německem, jeho vojska již obsadila tehdejší ruské Pobaltí (území Litevců, Lotyšů a Estonců) a pak vstoupila i na území Finů. Reakční finská buržoazie chtěla v zemi nastolit království na čele s princem Hessenským.

Porážka ústředních mocností dávala možnost Řekům, aby uplatnili územní nároky proti Turecku na zbytku jejich panství v Eropě a přilehlých ostrovech. Bulharsko jako poražený stát nemohl Řekům konkurovat.

V říjnu—listopadu 1918 a v následujících letech probíhaly ve světě revoluční boje. Revoluční situace trvala až do roku 1921. V rozhodujících zápasech o další směr politického vývoje jednotlivých zemí udržela a posílila svou moc buržoazie. A tak se stalo, že se o uspořádání poválečné Evropy rozhodlo na dost dlouhou následující dobu v Paříži, v jehož předměstích byly v letech 1919—1920 podepsány známé mírové smlouvy s Německem, Rakouskem, Bulharskem, Maďarskem a Tureckem.¹

Podepsání těchto smluv se více či méně protahovalo. Navrhované a pak z valné části prováděné změny byly rozsáhlé a vyvolávaly pochopitelně rozpory mezi těmi, kteří získávali, nebo ztráceli. Především sehrály určitou roli rozpory mezi samými vítěznými velmocemi. Francie, která se stala nejsilnější vojenskou mocí v Evropě, usilovala o to, aby Německo jako její hlavní nepřítel a soupeř co nejvíce ztratilo a zaplatilo: proto také vcelku přála územním nárokům jeho sousedům. Tento tvrdý postoj zastávala Francie i k Rakousku a Maďarsku jako dědicům habsburské monarchie. Zase USA a Anglie v zájmu vytvoření protisovětské fronty zaujímaly shovívavější postoj k Německu, později i k Maďarsku. To se dotýkalo nepříznivě Poláků, kteří si činili nároky na posunutí západní hranice proti Německu až na linii z roku 1772 (hranice „Rzeczy Pospolité“ před prvním dělením) a navíc na Horní Slezsko (které bylo od 14. století součástí České

¹ *Istorijsa diplomatii, III*, Moskva 1965, 138 ad. P. Renouvin, *La traité de Versailles*, Paris 1969. *Versailles — St. Germain — Trianon. Umbruch in Europa vor 50 Jahren* (vydali W. Baumgarten, a K. Bosl), München 1971.

koruny a pak bylo ztraceno ve prospěch Pruska r. 1742). Připomeňme, že anglická delegace v Paříži v lednu 1919 dokonce vystupovala při jednání o „nástupnických státech“ tak, jako by Rakousko-Uhersko ještě nadále existovalo. Polsko bylo pozváno na pařížskou mírovou konferenci v únoru 1919, Rumunsko a Jugoslávie byly oficiálně uznány až po podepsání versailleské smlouvy — tedy koncem června 1919.

Proti nárokům Jugoslávie na jižní části rozpadlého Rakouska vystoupila v Paříži Itálie, které dohodové státy slíbily v roce 1915 připojení nejen jižních Tyrol, ale i části Dalmácie a Istriie obývaných převážně Jihoslovany. Itálie navíc usilovala o to, aby zůstala samostatná Černá Hora, a uplatňovala i nárok na protektorát nad střední Albánií.

Ke sporům došlo při úpravě hranic i jinde na Balkáně, kde Anglie zprvu podporovala nároky Řecka proti Bulharsku i proti Turecku.

b) Stanovení hranic jednotlivých států (1919—1921)

Vůbec probíhalo rozhraničení mezi novými a starými státy za vzájemných srážek: došlo i k válkám mezi sousedícími státy. Nesnadné a složité probíhala obnova polského státu. Hned na podzim 1918 vedla polská buržoazie válku proti haličským Ukrajincům, kteří vyhlásili ve Lvově tzv. Ukrajinskou republiku. Koncem roku 1918 a na začátku roku 1919 hrozilo nebezpečí válečného konfliktu polsko-německého v souvislosti s hnutím poznaňských Poláků, usilujících o své osvobození z německého područí. V lednu 1919 došlo k válečnému střetnutí mezi Československem a Polskem kvůli Těšínsku. Úspěch povstání poznaňských Poláků povzbuzoval Poláky i v Horním Slezsku, jehož připojení k Polsku se odhadovalo a o jehož dalším osudu se podle návrhu vítězných mocností mělo rozhodnout plebiscitem. Povstání Poláků na Horním Slezsku v létě 1919 a znovu v létě 1920 opět zhoršovalo vztahy mezi Německem a Polskem. Hranice polsko-německé na jihozápadě Východního Pruska a pak i na Horním Slezsku byly určeny plebiscitem, který či které nedopadly pro Poláky příliš příznivě. Hlavní pozornost obracely polské statkářsko-buržoazní vlády k východu, kde se polská vojska postupně od jara 1919 dostávala za Lvov na Ukrajinu a na severovýchodě přes jižní část Litvy hluboko do Běloruska.

Polsko-sovětská válka v květnu—srpnu 1920 vzbuzovala na jedné straně obavy vlád západních států, na druhé straně vyvolávala vzrušení v mezinárodním revolučním dělnickém hnutí, když Rudá armáda odrazila v létě 1920 bílé Poláky a pronikla dokonce až k Varšavě. Pak ale přálo válečné štěstí Polsku, které v jednání o mir se sovětským Ruskem v Rize v březnu 1921 se sice musilo vzdát nároků posunout svou východní hranici až na čáru z r. 1772, ale přece jen získalo území daleko na východ od Curzonovy linie. Na severovýchodě obsadilo Polsko část litevského území s Vilnem. Na jihozápadě svolilo Polsko k rozdělení Těšínska podle čs. návrhů a nároků. Tak vznikalo Polsko jako republika s územním rozsahem 388 000 km² s 27—28 mil. obyvatel: Polsko bylo šestým největším státem v Evropě.

Porážka Německa oslabilo pozice monarchistů ve Finsku. Ve volbách do sněmu dostali stoupenci republikanismu většinu a Finsko se stalo 17. července 1919 republikou. Pravicová vláda sice stála na pozicích proti-

sovětských (její vojska útočila proti sovětské Karelii i proti sovětskému Estonsku, ale nakonec byla finská vláda přinucena jednat s RSFSR a uzavřít s ní 14. 10. 1920 mírovou smlouvu. Tak vznikla Finská republika s 3,7 mil. obyvatel.

Na jihozápadě bývalého ruského Pobaltí vznikala Litva, která byla uznána sovětským Ruskem i dohodovými státy. Ziskem Klajpedy dostala se Litva k baltskému moři. Celkem měřila Litva 55 tisíc km² (a činila si nárok na 22 000 km² vůči Polsku) s 2 mil. obyvatel. Na území severního souseda Litvy, v Lotyšsku, bylo i po válce velmi rušno. Němci tu chtěli vytvořit „Vévodství kuronské“ v unii s Pruským královstvím, kdežto část národní (lotyšské) buržoazie usilovalo o samostatné buržoazní Lotyšsko, na jihu země zvítězil na krátkou dobu sovětský režim: sever zase ovládali anebo kontrolovali až do podzimu 1919 Němci. Dohodami s Německem a sovětským Ruskem z roku 1920 a se západními státy v roce 1921 vzniklo buržoazní Lotyšsko o rozměru 66 000 km² s 2 mil. obyvatel, z nichž však jen 70—74% bylo lotyšské národnosti (ovšem i se 300 000 dialektem odlišných Latgalů). V Estonsku vládli za války rovněž Němci, pak tu zvítězila sovětská moc, ale estonská buržoazie vytvořila za pomoci Anglie a Finska do začátku roku 1920 samostatný stát o rozloze 47 500 km² s 1,1 mil. obyvatel.

Aby bylo možno srovnat postavení států střední a jihovýchodní Evropy, připomeneme základní údaje i o vzniku Československa. Československá republika vznikla spojením tzv. historických zemí (Čech, Moravy, západní části Těšínského Slezska) s územím „severních Uher“. Zatímco v českých zemích byly uskutečněny proti Rakousku nebo Německu jen nepatrné změny (Hlučínsko, Vitorazsko, Poštorná), s Maďarskem jako nástupnickým státem poražených Uher došlo ke konfliktům a válce při určování jižní hranice Slovenska. Navíc byla připojena k Československu další část bývalých Uher, tzv. Podkarpatská Rus (Zakarpatská Ukrajina). Tak vznikala Československá republika o rozsahu 144 000 km² s 13 600 mil. obyvatel.

Ustavení „Německého Rakouska“ („Deutsch Österreich“) bylo oficiálně vyhlášeno dne 12. listopadu 1918. Představitelé nového státu zdůrazňovali, že jde o „součást Německé republiky“: na této formě vztahu „německých Rakušanů“ či „rakouských Němců“ se shodli i sociální demokraté, kteří v „anschlussu“ Rakouska k Německu viděli demokratické nebo dokonce revoluční řešení. Dohodové státy tento záměr odmítly a odvrhly i rakouskou žádost, aby byly k „německému Rakousku“ připojeny pohraniční oblasti českých zemí s německy mluvícím obyvatelstvem. V návrzích mírové smlouvy s Rakouskem bylo vyhověno požadavkům ČSR, Itálie a částečně i Jugoslávie — a zase Rakousku bylo dáno území Burgenland, které bylo do r. 1918 součástí Uherska. Rakousko mělo r. 1920 83 000 km² s 6,5 mil. obyvatel, z nichž skoro celá čtvrtina žila ve Vídni.

Dne 16. listopadu 1918 prosadila sociální demokracie vyhlášení Maďarské republiky, jejíž vládu vedl již zmíněný hrabě Károlyi. To byla svého druhu odpověď na snahy těch kruhů maďarské šlechty a buržoazie, které koncem října 1918 prováděly osamostatňování Uher tak, aby nebyla úplně přerušena kontinuita s Habsburky. Károlyiho vláda si byla vědoma, že nebude možné udržet Charvátsko, odkud byla vojska stažena

již v průběhu listopadu, ale pokusila se udržet pod svou správou Sedmihradsko a také „Horní zemi“, tj. Slovensko. Koncem prosince 1918 však byla maďarská vláda nucena stáhnout své vládní a správní orgány ze Slovenska a v lednu 1919 i ze Sedmihrad a z tzv. srbské Vojvodiny. Stanovisko dohodových států k územnímu rozsahu Maďarska a nároky sousedů vůči Maďarsku jako dědici Uherska vyvolávaly v maďarské společnosti dojem, že maďarský národ má nést největší vinu za rozpadlou rakousko-uherskou monarchii. Oslabení prestyže maďarské buržoazní vlády usnadnilo v březnu 1919 vznik republiky rad, jejíž představitelé se pokusili o nové řešení národnostní otázky. V červnu 1919 vydala vláda Maďarské republiky rad ústavu, v níž bylo vyhlášeno federativní řešení vztahů mezi národy a národnostmi Maďarska. Příklad Slovenské republiky rad svědčí o tom, že představitelé MRR a Komunistické strany Maďarska měli v úmyslu řešit národnostní otázku na zásadě sebeurčení národů, spolupráce národů střední a jihovýchodní Evropy a v opoře o sovětské Rusko.

Po porážce Maďarské republiky rad, proti které útočila již od května 1919 buržoazní vojska rumunská a československá, posunula se zejména rumunsko-maďarská hranice až téměř k Dunaji. Reakční monarchistické kruhy v Maďarsku se tehdy zabývaly myšlenkou vytvořit s Rumunskem personální unii, aby se tak vyřešila otázka příslušnosti Sedmihrad. V jednání o mírové smlouvě se maďarská delegace pokoušela prosadit ideu jednoty většiny území předválečného Uherska a žádala, aby byl proveden v jednotlivých zemích plebiscit. Nabídky maďarské reakce účasti v protisovětském tažení sice nalézaly sluchu v některých západoevropských kruzích, ale Francie uhájila požadavky ČSR, Rumunska a Jugoslávie. Smlouvou v Trianonu bylo Maďarsko (které se po srpnu 1919 stalo či „zůstalo“ královstvím, ovšem bez dynastie, protože habsburská dynastie byla zakázána) nuceno uznat „fait accompli“ a spokojit se s územím o rozloze 92 700 km² s 8 mil. obyvatel. Z nich bylo 11 až 12 % jinonárodní, ale 27—28 % všech Maďarů se stalo příslušníky sousedních států.

Spojení Jihoslovanů na podzim 1918 proběhlo jako připojení jihoslovan-ských zemí rozpadlé rakousko-uherské říše k předválečnému Srbsku a na čele se srbskou dynastií Karadjordjů. Záhřebská Národní rada sice zpočátku pomýšlela na to, že bude usilovat o dohodu, podle které by nový společný jihoslovan-ský stát byl budován na zásadě federalizace, ale dne 1. prosince 1918 byl oficiálně vyhlášen jednotný jugoslávský stát pod názvem Království Srbů, Charvátů a Slovinců (KSHS) a dne 20. prosince byla ustavena společná vláda.

Při budování jugoslávského státu došlo hned v listopadu 1918 ke konfliktu s Itálií, která po kapitulaci rakousko-uherské armády obsadila i ta území, na něž si po právu činili nároky Jihoslované: šlo o Istrii a pobřeží Dalmácie (Terst, Rjeka, Split, Kotor aj.). Koncem listopadu 1918 přibyla do jadranských přístavů francouzská a anglická vojska. Jednání s Itálií se protahovala až do roku 1920. Dne 12. listopadu byla v Rapallo podepsána mezi Itálií a Jugoslávií dohoda o hranicích: Jugoslávci dostali Split, Italové si ponechali Terst, Rjeka (italsky Fiume) byla prohlášena volným městem. V roce 1924 ponechala Jugoslávie Rjeku Itálii, která zase svolila k drobným úpravám hranic ve prospěch Jugoslávie jinde. Podle jugoslávských pramenů zůstalo v Itálii 400 000 Slovinců a Charvátů. Jugoslávie se

dostala do sporu o hranice také s Rakouskem, a to ve Štýrsku a hlavně v Korutanech. Plebiscit v Korutanech r. 1920 dopadl příznivě pro Rakousko, na jehož území tak zůstala slovinská menšina. Vůči Maďarsku dosáhla Jugoslávie hranice takové, že bylo připojeno území za řekou Murou (Prekmurje) i charvátské Mezimuří, potvrzeno bylo připojení Vojvodiny a části Banátu. V posledně jmenované zemi se střetly zájmy Jugoslávie a Rumunska, které si činilo nároky na připojení takřka celého Banátu až k ústí Dunaje a Tisy. Proti Řecku a Albánii zůstala v platnosti hranice z roku 1913, od Bulharska dostala Jugoslávie menší území kolem Strumice. Tak vzniklo Království Srbů, Charvátů a Slovinců o celkové rozloze 247 500 km² s 12 mil. obyvatel.

Rozklad Rakousko-Uherska umožnil Rumunskému království připojit Sedmihradsko a Bukovinu, přičemž podíl rumunských vojsk na porážce Maďarské republiky rad zabezpečil posunutí západní rumunské hranice. Bylo již řečeno, že rumunské vojsko obsadilo na jaře 1918 tehdy ruskou (sovětskou) Besarábii. Na jihu obsadilo rumunské vojsko Dobrudžu na linii z roku 1913 (porážka Bulharska v tzv. druhé balkánské válce). V Banátě dostalo Rumunsko větší část s městem Timisoarou. Vůči Československu, k němuž byla připojena tzv. Podkarpatská Rus, byly domluveny drobné hraniční změny. Rumunsko tak rozšířilo své předválečné území o rozloze 140 000 km² s 8 mil. obyvatel na 295 000 km² se 17 milióny.

Bulharsko, které za války jako člen ústředních mocností rozšířilo své území na 200 000 km² (na severu o svou část Dobrudži, na západě o Makedonii a na jihu o část tehdy turecké a řecké Trákie), musilo po prohrané válce ustoupit z dobytého území a navíc ztratilo proti roku 1913 část svého území na pobřeží Egejského moře ve prospěch Řecka, na severu pak jižní Dobrudžu ve prospěch Rumunska a na jihozápadě část území ve prospěch Jugoslávie. Podle smlouvy z Neuilly z 29. listopadu 1919 zůstalo Bulharsku území v rozloze 103 000 km² s 5,3 mil. obyvatel.

Řecko vyšlo z války jako „vítěz“, který si činil nároky na další území sousedů, Bulharska hlavně Turecka, a to jak v Evropě, tak i v Malé Asii (Anatolii). Řeckové drželi v roce 1919 asi 150 000 km² a kladli další nároky, které je dovedly do války s Tureckem, v níž — po ztrátě podpory dohodových velmocí — utrpěli v letech 1921—1922 porážku. Řecko se musilo vzdát nároků na území v Malé Asii, v Evropě pak vrátili Turkům Drinopol (Edirne, Adrianopolis, Odrin). V mírových jednáních v Lausanne byly hranice Řecka určeny tak, že Řecké království měřilo nyní místo původně žádaných 180 000 km² jen 126 000 km² a mělo 5,5 mil. obyvatel. Pozdějšími výměnami obyvatelstva se sousedy (zejména po příchodu maloasijských Řeků) vzrostlo Řecko na 6,2 milióny.

Albánii, vzkopované za války nejdříve Srby a Italy, pak Rakousko-Uherskem i Řeckem, hrozilo po válce nebezpečí nového rozdělení mezi sousedy. Albánci sami žádali rozšíření svého území, ale v roce 1921 byla schválena obnova jejich státnosti v hranicích z roku 1913. Albánie tedy nadále měřila 27 500 km² a měla 800 000 obyvatel, které bylo z 95 % albánské národnosti. Další statisíce Albánců zůstaly v Jugoslávii, částečně i v Řecku.

Nápor Řeků proti Turkům způsobil, že součástí tureckého státu v Evro-

pě zůstával r. 1920 jen úzký pruh území kolem Cařihradu (Istanbul). Pak ale Řekové prohráli, takže Turecku zůstalo v Evropě území s více než 1,1 mil. obyvatel.²

2. Postavení jednotlivých národů a národností

Po skončení první světové imperialistické války došlo na mapě „východní“ Evropy ke státoprávním změnám, které se dotýkaly více či méně bezprostředně, příznivě nebo i nepříznivě asi 105 mil. obyvatel. Tolik asi žilo v letech 1920—1923 (kdy byla prováděna první poválečná sčítání lidu) obyvatel ve čtrnácti státech v prostoru severovýchodní, střední a jihovýchodní Evropy — od Finska až po evropskou část Turecka. Nové státy v Pobaltí i tzv. nástupnické státy (vzniklé po rozpadu habsburské monarchie) vznikaly jako národní, resp. se za národní vydávaly, ale ve skutečnosti velká část obyvatelstva byla „jino národní“, takže některé státy byly ve skutečnosti mnohonárodnostní.

Státy, které vznikly na území carského Ruska, měly 10—27 % jino národního obyvatelstva. Ve Finsku byla skoro desetiprocentní skupina Švédů, v Lotyšsku bylo Rusů 10 %, Židů 5 %, Němců 4 %, Poláků 2,8 %, Bělorusů 2 %, Litevců 1,3 % a Estonců 0,4 %. V Estonsku bylo Rusů 8,2 %, Němců 1,7 %, Švédů 0,7 % a Židů 0,4 %. Velký počet jino národního obyvatelstva měla i Litva, a to Židů 8 %, Němců přes 4 %, Poláků 4—5 %, Rusů a Bělorusů 2,5 %, trochu Lotyšů a jiných. Pozdější práce sovětského autora I. D. Levina³ odhadovala počet jino národního obyvatelstva v baltických státech, především v Lotyšsku a Litvě, značně odlišně od oficiálních statistik jmenovaných dvou států: v roce 1931 mělo být v Litvě 27 % národnostních menšin, v Lotyšsku dokonce skoro 30 %.

Národnostní složení tzv. nástupnických států ukážeme v tabulkách.

POLSKO (1930) 32,150 mil.									
Poláků	%	Ukrajinců	%	Židů	%	Němců	%	Bělorusů	%
22,200	68,5	4,620	14,4	2,640	8,2	1,320	4,4	1,320	4,4
				Rusů		Čechů a Slováků		Litevců	
				0,055	0,19	0,035	0,12	0,035	0,12

² K dějinám jednotlivých států a vzniku jejich hranic 1918—1921 viz příslušná hesla ve světových encyklopediích. Pro Polsko *Historia Polski, IV/1*, Warszawa 1966, pro Maďarsko *Magyarország Története, 1918—1919 — 1919—1945*, Budapest 1976, pro Rumunsko St. Pascu (red.), *Independenta României*, București 1977 a V. Curricapeanu, *Le Mouvement culturel pour le parachevent de l'État National Roumain (1918)*, București 1973, pro Bulharsko *Istoriya na Bălgarija, II*, Sofia 1962, pro Rakousko H. Andics, *50 Jahre unserer Lebens, Österreichs Schicksal seit 1918*, Wien 1968 a jiné.

³ I. D. Levin, *Nacionalnyj vopros v poslevojennoj Jevrope*, Moskva 1934.

ČESKOSLOVENSKO (1921) 13,613 mil.									
Čechů	%	Slováků	%	Němců	%	Maďarů	%	Ukrajinců i Rusínů	
6,791	50,2	1,967	14,5	3,123	23,1	0,637	4,7	0,461	3,4
Židů- Izraelitů		Poláků		Cizích státních příslušníků					
0,180	1,3	0,077	0,6	0,238	1,75				
Z cizích stát. příslušníků		Češi a Slováci		Němci		Maďafi		Poláci	
		0,058	0,43	0,094	0,7	0,016	0,12	0,034	0,26

RAKOUSKO (1923) 6,534 mil.									
Rakušané		Češi a Slováci		Charvátí a Srbové		Slovinci		Maďafi	
6,272	96,2	0,099	1,5	0,045	0,68	0,043	0,67	0,025	0,3

MAĎARSKO (1920) 7,980 mil.									
Maďafi		Němci		Slováci		Ukrajinci		Charvátí	
7,147	89,6	0,551	6,9	0,142	1,8	0,002		0,036	0,5
						Rumuni		Srbové	
						0,023	0,3	0,017	0,2

JUGOSLÁVIE (1921) 12,017 mil. z toho „Srbocharvátů“ 8,946 mil.									
Srbů a Černohorců		Charvátů		Makedonců		Srbů- Muslimanů		Slovinců	
5,160	43,0	2,700	22,5	0,580	4,8	0,500	4,1	1,025	8,5
Němců		Maďarů		Albánců		Rumunů		Turků	
0,513	4,3	0,472	3,9	0,441	3,7	0,229	1,9	0,150	1,25
Čechů-Slováků		Bulharů		Italů		Rusů a „Rusínů“			
0,115	1,0	0,035	0,3	0,015	0,12	0,045	0,4		

RUMUNSKO (1920) 16,050 mil.									
Rumuni (včetně besarab. Moldavanů)		Maďarů		Židů		Němců		Ukrajinců	
11,545	71,9	1,463	9,1	0,778	4,9	0,713	4,5	0,500	3,1
Bulharů		Turků- Tatarů		Rusů		Cikánů		Srbů	
0,351	2,2	0,222	1,4	0,174	1,1	0,133	0,8	0,052	0,3
						Poláků		Čechů a Slováků	
						0,035	0,2	0,032	0,2

Podle názorů představitelů národnostních menšin uvedených států měly být počty jejich příslušníků větší. Němečtí autoři odhadovali zastoupení německy mluvícího obyvatelstva v Československu na 25 % a v Jugoslávii na 5 %. Rovněž maďarské údaje byly vyšší než v oficiálních statistikách

československé a rumunské. V ČSR mělo být Maďarů 5,5 % a v Rumunsku 10 %. Kriticky až odmítavě se vyslovil k polským a rumunským statistikám již citovaný sovětský autor Levin, který odhadoval počet Ukrajinců v Polsku až na 20,9 % a Bělorusů na 5,8 %, v Rumunsku pak stanovil počet Ukrajinců a Rusů na 6,6 %. Podle Levina bylo v Rumunsku na začátku třicátých let jen 58,6 % Rumunů, počet besarabských Moldavců odhadoval na 7,9 %. V Polsku pak měli Poláci podle Levina jen 60 % všeho obyvatelstva. Korektury v oficiálních statistikách o národním složení obyvatelstva požadovali i autoři z řad židů-izraelitů, kteří odhadovali počet svých příslušníků v Rakousku na 3 %, v Maďarsku na 5,64 % a v Rumunsku na 5,32 %; údaje z Lotyšska, Litvy a Polska byly ve shodě s počty navrhovanými židovskými autory.⁴

Pestré a složité bylo národnostní složení obyvatelstva také v Bulharsku, Řecku a v evropském Turecku. V Bulharsku bylo jionárodního obyvatelstva 16,5 %, a to nejvíce Turků (10,5 %), Cikánů (2,4 %), Rumunů, Židů, Rusů a Řeků. V Řecku uváděly oficiální prameny pro rok 1925 jen 7,8 % neřeckého obyvatelstva, a to Turků 3,2 % „Macedo-slávů“ 1,3 %, španělských Židů, Arménů, Kucovlachů (Arumunů), Albánců a Bulharů. V Albánii bylo 5 % jionárodního obyvatelstva, v evropské části Turecka odhadovali někteří autoři zvenčí až 35 % jionárodního obyvatelstva (Makedonců nebo Bulharů 12,5 %, Arménů 8,3 % a Řeků 15 %). O. Junghann⁵ odhadl národnostní menšiny v Řecku na 14,6 % (a to Turky na 4,4 %, Bulhary 3,3 %, Arumuny 3,3 % atd.). Židovští autoři nárokovali v Řecku 100 000 svých příslušníků (1,63 %), albánští autoři 120 000 Albánců (1,96 %).⁶

Složité národnostní poměry na Balkáně a způsob jejich řešení (spory o hranice mezi státy-národy, jež se osvobozovaly z nadvlády Osmanské říše) vyvolávaly již v druhé polovině 19. století a znovu po roce 1912 určitou averzi západoevropských publicistů. Vznik nových států po roce 1918 zesiloval tyto nepřívznivé postoje anglických, francouzských a německých publicistů i některých politiků proti „balkanizaci“ v celé „východní Evropě“.

Po roce 1918 existovala „národnostní otázka“ také v západní a jižní Evropě. Ve Velké Británii pokračovalo hnutí Irů (povstání z roku 1916), kteří konečně r. 1922 vybojovali samostatnost na větší části svého ostrova. „Skotská“ a „velšská“ otázka byla považována jen za „regionální“ problém v Anglii. Ve Francii byli oficiálně všichni „Francouzi“, ale obyvatelé Alsasko-Lotrinska se většinou cítili Němci (asi 3,5 % německy mluvících obyvatel ve Francii). Ozvali se zapomenutí Bretoňci (odhaduje se, že tvořili

⁴ *La Société des Nations et la protection des minorités de Race, de Langue et de Religion*, Genève 1928. Josip Wilfan, *Les Minorités ethniques et la Paix en Europe*, Wien—Leipzig 1930. *Annuaire Statistique. Série de Publications de la Société des Nations, I. B. Minorités* 1930. I. B. I. Jan Auerhan, *Čechoslováci v Jugoslávii, Rumunsku, Maďarsku a Bulharsku*, Praha 1921.

⁵ Otto Junghann, *Ursprung und Lösung des Problems der nationalen Minderheiten*, Wien—Leipzig 1931. O. Junghann — M. H. Boehm, *Etnopolitischer Almanach* 1930. *Ein Führer durch die europäische Nationalitätenbewegung*, Wien—Leipzig 1930.

⁶ H. Truthart, *Völkerbund und Minderheiten-Petitionen*, Wien—Leipzig 1931, 180—181.

3 0/0 všeho obyvatelstva), kteří v roce 1928 žádali autonomii. Ve Francii byly dále menší skupiny Basků, Katalánců, Flámů a Italů, svébytně se cítili i Korsičané. Národnostní otázka byla živá zejména ve Španělsku, kde hnutí Katalánců za autonomii anebo i samostatný stát zahrnuje 17 0/0 všeho obyvatelstva. O svébytnost usilovali i Baskové (přes 2 0/0 všeho obyvatelstva). Získáním německého území po roce 1918 vznikly nebo zesílily německé skupiny v Dánsku, Holandsku a v Belgii. Belgie byla státem dvou národů, přičemž početnějším Flámům se dávalo ze strany francouzsky mluvících Valonů a jejich vládnoucí dynastie občas najevo, že jsou svého druhu „národnostní menšinou“. Mnohanárodnostní Švýcarsko by mohlo být považováno i ve srovnání s Polskem a Rumunskem za „národní“ stát, protože německy mluvícího obyvatelstva bylo 72,2 0/0 (francouzsky mluvilo 20,6 0/0, italsky 6 0/0 a rétorománsky asi 1 0/0). V Itálii žilo na půl miliónu Charvátů a Slovinců (1,3 0/0), 300 000 Němců-Rakušanů (0,7 0/0), Francouzů (tzv. Valdôtáins — 0,5 0/0), trochu Řeků a Albánců. Německo přiznávalo po roce 1920 oficiálně 1,3 0/0 Poláků a „Mazurů“ (polské prameny odhadovaly počet svých národních příslušníků v Pomoránsku a ve Slezsku na 2 0/0 všeho obyvatelstva v Německu, další Poláci pak žili v Poruří — 0,25 0/0), 0,13 0/0 Lužických Srbů, 0,03 0/0 Čechů, 0,01 0/0 Dánů a tolik i Litevců.

Jak je zřejmé, existovaly a vznikaly národnostní poměry také v západní a jižní Evropě, ale ve „východní“ Evropě byly mnohem početnější, složitější a palčivější. Na příklad na východě Polska (na území Západní Ukrajiny a Západního Běloruska) žilo 10—11 mil. obyvatel, z nichž 3 mil. Poláků (a další skupiny obyvatelstva židovského vyznání a Litevců nebo volyňských Čechů) byly odděleny od ostatního kompaktního národního polského území širokým pásmem daleko početnějších Ukrajinců. Promíseně žilo polské a německé obyvatelstvo v Horním Slezsku, na Těšinsku zase Češi a Poláci, na východě Slovenska Slováci a Rusíni-Ukrajinci. Podobně jako Poláci v Západní Ukrajině byli odděleni od svého kompaktního národního území i sedmihradští Maďaři v Rumunsku. Obtížné bylo určit hranici mezi Rumunskem a Bulharskem v Dobrudži, kde navíc anebo více žili i Turci, Tataři a jiní. Složitě byly národnostní poměry v Besarábii, kde se v období připojení této provincie k Rusku (1812—1856 a 1878 až 1918) začalo odlišovat místní moldavské obyvatelstvo od Moldavanů-Rumunů ve sjednoceném Rumunsku — a kde navíc žili i Ukrajinci a Rusové. Pestré a složité bylo složení obyvatelstva v Bosně a Hercegovině, kde vznikalo zvláštní vědomí svébytnosti slovanských „Muslimanů“.⁷ Složitě se vyvíjela národnostní otázka na území historické Makedonie.

Averze proti „balkanizaci“ střední Evropy byly oprávněné jen potud, pokud šlo o kritiku versaillského systému jako míru vítězných imperialistů proti poraženým. Na druhé straně stačí srovnat předválečné poměry v Pobaltí, na území rozděleného Polska a v zemích bývalé habsburské monarchie se skutečností po roce 1918, abychom zjistili, že před rokem 1914 žilo ve vymezeném prostoru asi 82 mil. obyvatel, z nichž mělo vlastní státnost 21,5 mil. lidí (0,4 mil. Rusů, 1,2 mil. pruských Němců, skoro 10 mil. ně-

⁷ At. Purivatra, *Nacionalni i politički razvitak Muslimana*, Sarajevo 1972, s. 43 ad.

meckých Rakušanů, rovněž tolik Maďarů) — tedy asi 26,5 %, kdežto v letech 1922—1923 mělo již dříve (Rakušané a Maďaři) anebo nově získalo (baltské národy, Češi, Slováci, rakousko-uherská Jihoslované a Rumuni) nějakou formu státnosti 57 mil. obyvatel, což znamenalo (vzhledem k určitému vzrůstu celkového počtu obyvatelstva) 67 %.

V celém prostoru „východní“ Evropy od Finska až k evropské části Turecka (samozřejmě bez SSSR) tvořili příslušníci národů s vlastní formou státnosti (asi 77—79 miliónů) 74 až 74,5 % všeho obyvatelstva, kdežto etnika bez státnosti a v charakteru „národnostních menšin“ tvořila 25,5 až 26 %. V roce 1931 tvořili příslušníci těchto „národnostních menšin“ podle oficiálních statistik 14 států přesně 24,6 %. Naproti příslušníci národnostních menšin odhadovali tento podíl na 26—28 %.

Jednotlivé národy a národnosti jmenovaných 14 států můžeme rozdělit do těchto skupin a podskupin:

Samostatné národy

1. V samostatnosti pokračovali

- s určitými většími či menšími ztrátami oproti roku 1918: němečtí Rakušané, Maďaři, Bulhaři a evropští Turci (18 až 19 mil. obyvatel);
 - s územními zisky a s připojením národních skupin z rozpadlé habsburské říše nebo od sousedních států: Rumuni, Srbové (spolu s Černohorci) a Řekové (celkem 20 mil. obyvatel);
 - obnovením samostatnosti z roku 1918: Albánci (0,8 mil. obyvatel).
2. Nově získali státnost baltské národy, Poláci a Češi: celkem 33 mil. obyvatel.
3. Určitou formu státnosti získali: Slovinci, Slováci, Charváti (5,7 mil. obyvatel).

„Nestátní“ národy-národnosti a národnostní menšiny

1. Nově se konstituující národy, jejichž svébytnost nebyla uznávána:

- Makedonci (jejichž jádrem se stala srbská část Makedonie z roku 1912 a kteří žili také v Řecku a v Bulharsku, kde se však většinou cítili bulharsky);
- jihoslovanští Muslimani v Bosně a Hercegovině;
- besarabští Moldavci v Rumunsku.
(Celkem 2 mil. obyvatel.)

2. Održené části sousedních národů, které

- byly do roku 1918 součástí vládnoucích (státních) národů: Rusové (0,4 mil.), prusští Němci (1,3 mil.), rakouští Němci (3,6), Maďaři (2,6 mil.), Turci (0,3 mil.), Bulhaři (0,5 mil.);
- oddržené části národů dříve nerovnoprávné: Ukrajinci v Polsku, ČSR a Rumunsku (skoro 10 mil.), Bělorusi (1,5 mil.), Albánci v Jugoslávii a Řecku (0,5 mil.), Poláci v ČSR a Litvě (0,170), Turci (v Rumunsku, Řecku, celkem 0,3 mil.) a další drobné skupiny Jihoslovanů nebo Litevců apod.

Celkem 20 až 21 miliónů obyvatel.

3. Židé (izraelité): 4,5 mil.⁸

⁸ V Rakousku a Maďarsku se občané židovského vyznání přihlašovali k německému nebo maďarskému jazyku.

4. Enklávy (usedlé národnostní menšiny ve vnitrozemí): asi 1,5 mil. obyvatel.
5. Etnika asijská anebo kočovná (Arméni, Turci-Tataři, Cikáni, Kucovlaši apod.): asi 1,3 mil.⁹

Uvedené rozdělení „národnostních menšin“ naznačuje, jaké postavení asi měly jednotlivé skupiny jmenovaných etnik bez vlastní státnosti. První skupina nebyla oficiálně uznávána a zase příslušníci etnik páté skupiny si většinou ani nečinili žádné nároky na nějaká zvláštní práva. Vlády jednotlivých států pak vystupovaly vůči příslušníkům uváděným v 2., 3. a 4. skupině tak, aby ve světě vzniklo zdání, že jejich občanům jsou zaručena a poskytována práva bez rozdílu národnosti a vyznání. Tak se to tvrdilo ve většině ústav nových i starých států, které navíc podepsaly na půdě Společnosti národů dohody o ochraně práv jinonárodního obyvatelstva. První takové závazky podepsaly ČSR, Jugoslávie a Polsko již v červnu 1919, v prosinci 1919 následovalo Rumunsko, v srpnu 1920 Řecko, Rakousko, potom i Bulharsko, Maďarsko a Turecko, později přijaly podobné závazky i baltské státy a také Albánie.¹⁰

Vlády jmenovaných států se zavazovaly, že poskytnou příslušníkům svých jinonárodních „menšin“ všechna základní občanská práva: rovnost před zákonem, přístup k veřejným úřadům a hodnostem, přiměřené možnosti užívání mateřských jazyků před úřady, právo zakládat a řídit vlastní národní školy (na náklad menšin!) a kulturní spolky. Jmenované státy se dále zavázaly, že vyslechnou stížnosti členů Rady Společnosti národů na hrozící nebo již vzniklé porušení některých závazků.

Jak se tyto závazky plnily? Vládní tisk dokazoval, že se povinnosti vůči „národnostním menšinám“ plní. Představitelé těchto „menšin“ si zase naopak často stěžovali na neplnění závazků, na krivdy atd. Rozbor postavení jednotlivých národností bez vlastní státnosti v těch či oněch státech je náročným úkolem: v tomto článku se můžeme zmínit jen o některých aspektech tohoto problému.

Není pochyb o tom, že vzhledem k předchozímu postavení Němců (nebo německých Rakušanů) a Maďarů před rokem 1914 došlo po válce u nich k oslabení společenské prestiže v ČSR, Polsku, Rumunsku a Jugoslávii. To platí samozřejmě i o ruských občanech v Pobaltí, o části Italů v Jugoslávii a o Turcích v Řecku. Němci si udrželi poměrně vysokou kulturní úroveň v nástupnických státech, což může platit i pro Poláky na Těšínsku i pro některé vrstvy maďarského obyvatelstva v jižním Slovensku, ale pocity národnostní krivdy musily nutně vznikat při mnoha různých příležitostech. Což platí nejen pro Němce či Maďary.

V národnostní politice vládnoucích buržoazií vůči národnostním menšinám ovšem existovaly určité rozdíly. Příznivější podmínky zřejmě mělo jinonárodní obyvatelstvo v baltských státech (v Estonsku byla r. 1925 vy-

⁹ Jde o Turky již dříve usedlé v Bosně-Hercegovině a v Dobrudži. Počet cikánského obyvatelstva nebyl všude sledován. J. Suchý, *Die Zigeneur*, in *Rassengeschichte der Menschheit*, 1. Lieferung, München—Wien 1968, 185 ad. uvádí pro rok 1900 počet cikánského obyvatelstva v Uhrách na 270 tisíc, v Rumunsku na 250 tisíc, jinde na Balkáně 150 tisíc, v Rusku 40 tisíc, na území Polska (po r. 1921) 15 tisíc, v Českých zemích 13 tisíc, v rakouských zemích 2 tisíce.

¹⁰ Ratifikace těchto smluv následovala v pozdějších termínech. Tru th a r t, c. d., 7.

hlášena pro národnostní skupiny německou, ruskou a švédskou jakási národnostní či kulturní autonomie), kdežto na Balkáně a také v Polsku volily státní orgány vůči národnostním menšinám podle okolností tvrdší postoj.¹¹

Pokud jde o Československo, můžeme předběžně a stručně dodat, že čs. buržoazní teoretikové dokazovali jeho *národní* ráz tvrzením o jednotě „československého národa“ (což bylo namířeno proti Slovákům), a početnost německy mluvícího obyvatelstva zastírali tvrzením, že Němci přišli do českých zemí kdysi jako „emigranti“ a „kolonisté“ (T. G. Masaryk). Vůči „menšinám“ (Němcům, Maďarům, Ukrajincům a Polákům) se postupovalo na základě již zmíněných mezinárodních smluv o minoritách,¹² přičemž národnostní právo bylo vysvětlováno a vykonáváno ze zásady svobodného přiznávání národnosti při sčítání lidu. Připomeňme ovšem, že ani v ČSR (v československém právním řádě) nebylo pevně vysloveno, co je vlastně národnost.¹³

NATIONALITÄTENVERHÄLTNISSE IN MITTEL- UND SÜDOSTEUROPA NACH DEM JAHR 1918

Die nicht vollberechtigten Völker und Nationalitäten in vierzehn Staaten Nordost-, Ostmittel- und Südosteuropas nach dem Jahr 1918 bildeten 30 bis 33 % der gesamten Bevölkerung.

Die Analyse der Volkszugehörigkeit der Bevölkerung in einzelnen Staaten von Finnland bis zum europäischen Teil der Türkei führt zu dieser Schlußfolgerung: man muß außer den Staatsnationen diese Gruppen von Völker und Nationalitäten unterscheiden:

1. Völker (Nationen), die sich teilweise an der Staatsmacht teilgenommen haben (Slowaken, Slowenen und Kroaten).
2. Völker, die sich erst konstituiert haben (zu konstituieren begannen) und zu Hause nicht anerkannt waren (Mazedonier, Muslimans, Moldauer in Besarabien).
3. Völkerteile, die von ihren kompakten Volksganzheiten losgerissen sind:
 - a) die früher (bis zum Jahr 1918) zu den herrschenden Nationen gehört haben (preussische Deutschen, deutsche Österreicher oder österreichische Deutschen, Madjaren – in kleinerem Umfang auch Russen und Bulgaren);
 - b) die nur ihre alte durch eine neue Oberherrschaft verwechselt haben (anderssprachige Bevölkerung in baltischen Staaten, Ukrainer in Polen, Rumänien und in der Tschechoslowakei, Weißrussen in Polen);
 - c) die unter der alten Herrschaft geblieben sind (Albanesen in Griechenland und Jugoslawien).
4. Enklaven innerhalb der Staaten.
5. Nomadische ethnischen Gruppen (Kuzowalachen, Zigeneur).
6. Juden-Israeliten.

¹¹ Nejvíce stížností z řad národnostních menšin bylo podáno proti Polsku, pak proti Řecku, Rumunsku, Československu, ale také i proti Litvě, Albánii i Turecku. Nejvíce či nejčastěji si stěžovali příslušníci menšin německé, ukrajinské, bulharské, maďarské, pak Albánci, občané židovského vyznání, Řekové a Poláci (nepočítaje v to Poláky německé části Horního Slezska) atd. Truthart, c. d., 8–9 ad.

¹² Z. Fierlinger, *Demokracie a otázka národnosti*, Praha 1931, s. 208 ad. (kapitola *Mezinárodní ochrana menšin a co znamená*). K tomu ještě Jacob Robinson, *Das Minoritätenproblem und seine Literatur*, Berlin–Leipzig 1928.

¹³ E. Sobotka, *Národnostní právo v ČSR*, Praha 1927. Týž, *Republika národní či národnostní?*, Praha 1929.